

MICHAŁ N. ANDREEV (Sofia)

Historia państwa i prawa w Bułgarii w latach 1956—1966

1. Jednym z podstawowych zadań stojących przed historykami państwa i prawa Bułgarii w ciągu minionych dziesięciu lat było przygotowanie podręczników i innych pomocy dla studentów prawa. Rezultatem wysiłków w tym kierunku było ukazanie się trzech podręczników. Dwa z nich dotyczą rozwoju stosunków prawno-ustrojowych w Bułgarii, trzeci zajmuje się prawem rzymskim.

Na pierwszym miejscu należy wymienić drugie wydanie opracowanego przez M. Andreeva i D. Angelova zarysu historii prawa i ustroju Bułgarii w dobie feudalizmu¹. Przedstawia on historyczny rozwój bułgarskich stosunków prawno-ustrojowych od powstania państwa bułgarskiego, tj. od roku 681 do wojny rosyjsko-tureckiej w latach 1877—1878, z którą związane jest wyzwolenie Bułgarii spod jarzma tureckiego. Rozpatruje się w tym podręczniku także stosunki prawno-ustrojowe na ziemiach bułgarskich pod panowaniem bizantyńskim w latach 1018—1135 oraz pod jarzmem tureckim, w latach 1395—1877. W 1962 r. Wydawnictwo Cudzoziemskiej Literatury w Moskwie dokonało wydania jego rosyjskiego przekładu². Obecnie w Bułgarii przygotowuje się kolejne, trzecie poprawione i uzupełnione wydanie tego podręcznika.

Prawo i ustrój burżuazyjnego państwa bułgarskiego w pierwszym okresie jego istnienia, w latach 1878—1913, ujmują po raz pierwszy drugi z podręczników. Został on opracowany przez tych samych autorów³. Wcześniej natomiast, bo w 1958 r. opublikowany został trzeci podręcznik — zarys rzymskiego prawa prywatnego. Miał on w 1962 r. drugie, a w 1966 r. trzecie wydanie⁴. To ostatnie ze streszczeniami w językach rosyjskim i niemieckim.

¹ M. Andreev, D. Angelov, *Istorija na balgarskata daržava i pravo*, vtoro preraboteno i dopalнено izdanie, Sofija 1959, s. 416.

² M. Andreev, D. Angelov, *Istorija bolgarskogo gosudarstva i prava*, perevod s bolgarskogo pod redakcją S. F. Koček'jana i G. G. Litavrina, Moskva 1962, s. 456.

³ M. Andreev, D. Angelov, *Istorija na balgarskata daržava i pravo*, č. 1, Sofija 1965, s. 196.

⁴ M. Andreev, *Rimsko častno pravo*, Sofija 1958, s. 359.

Treść wymienionych publikacji podręcznikowych nie będzie tu omawiana. Zostały one odnotowane w różnych periodycznych wydawnictwach historyczno-prawnych i historycznych, w związku z czym są doskonale znane wszystkim zainteresowanym. Również *Czasopismo Prawno-Historyczne* zamieściło w swoim czasie ich recenzje, za co pragnę serdecznie podziękować ich Autorom.

2. Jednym z ważniejszych zadań nauki historyczno-prawnej w Bułgarii, które i nadal jest aktualne, jest krytyczne wydanie źródeł do historii bułgarskiego państwa i prawa. Nie ma najmniejszej wątpliwości, że publikacja źródeł jest pierwszym podstawowym warunkiem skutecznej pracy w tej dziedzinie nauki. Niestety historiografia prawna w Bułgarii do 1944 r. w tym zakresie dokonała niezwykle mało. Dlatego Instytut Nauk Prawnych Bułgarskiej Akademii Nauk, z inicjatywy jego dyrektora, akademika L. V a s i l e v a, podjął się realizacji tego ważnego i odpowiedzialnego zadania.

Pierwszym zwiastunem realizacji tak zorganizowanych prac edytorskich okazała się obszerna monografia o Zakonie Sudnym Ljudem (dalej = ZSL) pióra V. G a n e v a ⁵. W części wstępnej autor omawia wszystkie istniejące redakcje tego kodeksu — należącego do najstarszych słowiańskich zabytków prawa (s. 7—160). Dalej znajduje się w niej analiza związków ZSL z innymi zbiorami prawa, jak ze słowiańską i bizantyńską Eklogą oraz z Responsa Nicolai I papae ad consulta Bulgarorum, a także omówienie tych dziedzin prawa, które znalazły odbicie w ZSL, wreszcie jego znaczenie socjologiczne. Pozostała część studium V. Ganeva (s. 161—612) zawiera szczegółową analizę poszczególnych postanowień ZSL ⁶.

Po dwóch latach od ukazania się monografii V. Ganeva, na rynku wydawniczym pojawiła się nowa publikacja źródłowa. Był to pierwszy tom źródeł tureckich do historii prawa na ziemiach bułgarskich ⁷. Wydane w nim źródła zostały uporządkowane chronologicznie. Dotyczą one głównie pierwszej połowy panowania tureckiego w Bułgarii. W pierwszym rozdziale (s. 1—242) zamieszczono tu niektóre podstawowe akty prawne charakteryzujące ustrój feudalnego państwa osmańskiego w wiekach XV—XVII. Do takich należą: dwa zbiory praw (*kānūnnāme*) sułtana Mohometa II Zdobywcy z lat 1470—1478 i 1488, dwa także zbiory sułtana Sulejmana I Prawodawcy (1520—1566) z komentarzami szejka islamu (*šeych-ül-islām*) i innych średniowiecznych interpretatorów tureckich, dalej dwa zbiory autorstwa Aini Ali i Omara Avni z początku

⁵ V. G a n e v, *Zakon Sudnyj Ljud'm — Pravno-istoričeski i pravno-analitičeski proučvanija*, Sofija 1959, s. 620.

⁶ Rec. I. S n e g a r o v, *Istoričeski pregled*, 19 (1963), s. 108—115.

⁷ *Turski izvori za istorijata na pravoto v balgarskite zemi*, sastavil G. Galabov, otgovoren redaktor M. A n d r e e v, Sofija 1961, s. 333.

wieku XVII, wreszcie opis ustroju państwa tureckiego pochodzący z połowy XVII w. autorstwa Ali Czausza z Sofii.

W rozdziale drugim źródeł (s. 243—317) znajdują się prawa określające według stopnia zależności powinności raji w poszczególnych miejscowościach należących administracyjnie do sandżaków: Czyrmen, Sofia, Widin i innych oraz rozporządzenia o charakterze prawnym odnoszące się do specjalnych kategorii ludności na ziemiach bułgarskich, mianowicie: wojników, juruków, cyganów, muslem-eszkindźich, dżambazów i innych.

Obecnie przygotowany jest do druku drugi tom źródeł tureckich do historii prawa na ziemiach bułgarskich. Znajdują się w nim akty prawodawcze dotyczące czasów późniejszych.

W 1965 r. w serii źródeł do historii prawa bułgarskiego ukazała się monografia M. Andreeva o tzw. Watopedskiej gramocie⁸. Praca ta stawia sobie jednak zadania daleko wykraczające poza krytyczne tylko wydanie tego dokumentu. W jej części wstępnej znajdują się obszernie rozważania nad przyczynami powstania i wystawienia gramoty oraz jej formą (s. 13—41). Zasadniczą część studium natomiast dotyczy szeregu zagadnień z zakresu prawa i ustroju Bułgarii w okresie tzw. drugiego państwa (s. 45—168). Tak więc w rozdziale pierwszym rozpatruje się problematykę związaną z pojęciem własności i jego prawnym sformułowaniem w feudalnej Bułgarii, z immunitetami, wreszcie z prawem finansowym. Następne rozdziały poświęcone zostały charakterowi władzy carskiej w Bułgarii, który autor tłumaczy poprzez teorię patrymonialno-teologiczną, oraz aparatowi administracji terytorialnej średniowiecznego państwa bułgarskiego. Wszystkie wywody oparte zostały na interpretacji danych Watopedskiej gramoty, na analizie zachowanych do naszych czasów chrybozul oraz na podstawie pozostałych rodzimych źródeł, a porównawczo i obcych źródeł dotyczących omawianej w pracy problematyki.

3. Prace nad krytycznymi wydaniem źródeł historyczno-prawnych wywarły istotny wpływ na rozwój badań i opracowań monograficznych z tego zakresu. Szczególnie dotyczy to ZSL, opublikowanego przez V. Ganeva. Zabytek ten stał się w Bułgarii przedmiotem licznych prac analitycznych. Ożywienie to nastąpiło także na skutek pojawienia się w ostatnich latach za granicą szeregu prac, które pragną podważyć ustaloną tezę o starobułgarskiej jego genezie (np. rozprawy H. F. Schmi-da, J. Vašicy lub S. Troickiego).

Bułgarscy historycy prawa odrzucili stanowczo te błędne według ich głębokiego przekonania próby. Z ich krytyką wystąpił w szeregu swoich prac M. Andreev. Należy przy tym podkreślić, iż pierwsza z nich ukazała się na dwa lata przed opublikowaniem monografii V. Ganeva. M. An-

⁸ M. Andreev, *Vatopedskata gramota i vaprosite na balgarskoto feudalno pravo*, Sofia 1965, s. 195.

dreev poddał w niej krytyce poglądy Schmidta i Vašicy⁹. Temu samemu zagadnieniu poświęcona jest rozprawa B. Janovskiego¹⁰. Także z okazji Międzynarodowego Kongresu Slawistów w Sofii w 1963 r. M. Andreev wystąpił z dwoma nowymi artykułami wymierzonymi przeciwko teoriom Vašicy¹¹ i Troickiego¹². Ostatnio wreszcie ten sam autor raz jeszcze przeprowadził analizę wszystkich dotychczasowych teorii o pochodzeniu ZSL. Rezultaty jej opublikował w Rumunii¹³ i także w Bułgarii¹⁴.

Na równi z ZSL przedmiotem badań monograficznych stała się słowiańska Ekloga. Poświęcił jej uwagę w 1959 r. M. Andreev¹⁵. Ten sam autor w 1960 r. w swoim wystąpieniu na Międzynarodowym Kongresie w Perugii z okazji 600 rocznicy śmierci Bartollo da Sassoferrato omówił niektóre odstępstwa słowiańskiej Eklogi od rzymskich i bizantyńskich norm prawnych oraz dokonał próby objaśnienia przyczyn ich występowania¹⁶.

Kilka artykułów zajmuje się z kolei zawartym w 1387 r. traktatem Iwanka despoty Dobrudży z Genuńczykami¹⁷. Jeden z nich — tekst referatu przedstawionego polskim historykom państwa i prawa w Krakowie i w Warszawie — został także opublikowany w języku polskim w Czasopiśmie Prawno-Historycznym, co ze szczególnym zadowoleniem

⁹ M. Andreev, *Kam vaprosa za proizhoda i sašnostta na Zakon Sudnyj Ljud'm*, Godišnik na Sofijskija Universitet, Iuridičeski fakultet, 49 (1957), s. 1—60; tenże, *Zakon Sudnyj Ljud'm — starobalgarski praveen pametnik*, Pravna misal, 2 (1958), kn. 1, s. 13—27; tenże, *Jawijaetsja li Zakon Sudnyj Ljud'm drevnebolgarskim iuridičeskim pametnikom*, Slavjanskij archiv, Moskva 1959, s. 3—22.

¹⁰ B. Janovski, *Ošte po voprosa za proizhoda i sašnostta na Zakon Sudnyj Ljud'm*, Godišnik na Sofijskija Universitet, Iuridičeski fakultet, 52 (1962), s. 325—491.

¹¹ M. Andreev, *Kade e bil sazdađen Zakon Sudnyj Ljud'm*, Slavjanska filologija, 5 (1963), s. 113—136.

¹² M. Andreev, *V Makedonija ii e bil sazdađen Zakon Sudnyj Ljud'm i slavjanskijat parvovučitel Metodij li e negov avtor?*, Hiljada i sto godini slavjanska pismennost 863—1963, Sofija 1963, s. 323—337.

¹³ M. Andreev, *Sur l'origine du Zakon Sudnyj Ljud'm (Loi pour juger les gens)*, Revue des études Sud-Est Européennes, 1 (1963), s. 331—344.

¹⁴ M. Andreev, *Novi proučvanija i novi teorii otosno proizhoda na Zakon Sudnyj Ljud'm*, Godišnik na Sofijskija Universitet, Iuridičeski fakultet, 55 (1964), s. 29—83.

¹⁵ M. Andreev, *Rimskoto pravo i slavjanskata Ekloga*, Godišnik na Sofijskija Universitet, Iuridičeski fakultet, 50 (1959), s. 3—20.

¹⁶ M. Andreev, *Le droit romain et l'Eclogue slave. Quelques considerations sur les écarts de l'Eclogue slave du droit romain, Bartollo da Sassoferrato*. Studi e documenti per il VI Centenario, t. 1, Milano 1961, s. 107—129.

¹⁷ V. Kutikov, *Edna interesna stopanska klauza v dogovora meždu despot Ivanko i genuzците ot 1387 r.*, Istoričeski pregled, 13 (1957), kn. 4, s. 82—95; M. Andreev, *Kam vaprosa za sključvaneto i saderžaneto na dogovora na dobrudžanskija vladetei Ivanko s genuzците ot 1387 g.*, Pravna misal, 5 (1961), kn. 3, s. 79—93.

pozwalam sobie podkreślić¹⁸. Podstawowym jednak bułgarskim opracowaniem tego tematu jest wspólna monografia V. K u t i k o v a i M. A n d r e e v a połączona z publikacją tekstu traktatu i jego bułgarskiego przekładu¹⁹.

Innymi szczególnymi zagadnieniami z zakresu średniowiecznego prawa bułgarskiego zajmują się jeszcze publikowane lub znajdujące się w druku w Bułgarii i za granicą prace M. Andreeva²⁰. Wśród nich wymienić trzeba osobno dwie wygłoszone uprzednio w formie referatów: w 1964 r. w Institut de droit romain w Paryżu²¹ oraz w 1965 r. z okazji obchodów dziesięciolecia istnienia Institut für griechisch-römische Altertumskunde przy Niemieckiej Akademii Nauk w Berlinie²².

4. Nowa i najnowsza historia bułgarskiego państwa i prawa jest przede wszystkim domeną najmłodszej generacji historyków prawa. Z ważniejszych prac w tym zakresie można tu wymienić trzy artykuły F. M i l k o v e j²³. Stanowią one fragmenty przygotowywanej przez nią dysertacji kandydackiej zatytułowanej: *Własność ziemska na ziemiach bułgarskich w okresie rozkładu feudalizmu tureckiego*. Ponadto na uwagę zasługuje jeszcze znajdujące się w toku publikacji studium M. M a n o l o v e j o samorządzie wiejskich wspólnot bułgarskich pod jarzmem tureckim. Jest to także fragment przygotowywanej rozprawy kandydackiej pt. *Formowanie się organizacji państwowej w Bułgarii w okresie rosyjskiej okupacji w latach 1877—1879*. Inne ważne problemy nowej historii bułgarskiego państwa i prawa podejmują artykuły: I. D e r-

¹⁸ M. Andreev, *O niektórych ciekawszych klauzulach w traktacie kniazia Dobrudży Iwanka z Genua*, Czasopismo Prawno-Historyczne, 12 (1960), nr 2, s. 151—175.

¹⁹ V. Kutikov, M. Andreev, *Dogovorot na dobрудžanskija vladetel Ivan-ko s genuezite ot 1387 g.*, Godišnik na Sofijskija Universitet, Iuridičeski fakultet, 51 (1960), s. 3—119.

²⁰ M. Andreev, *Odin neproučen prepis na Sintagma ta na Matej Vlastar*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego, Seria A, nr 34, Nauki społeczne — Prawo, nr 3 (1961), s. 77—83; tenże, *Das bulgarische Gewohnheitsrecht in den letzten Jahrzehntes des Türkenjochs*, Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas, 6 (1962), s. 411—422; tenże, *Kan vaprosa za balgarskoto nakazatelno i procesualno pravo predi i sled pokraštvaneto*, Godišnik na Sofijskija Universitet, Iuridičeski fakultet, 57 (1966), s. 57—106.

²¹ M. Andreev, *Rimskoto pravo v Balgarija*, tamże, 56 (1965), s. 3—39; tekst ten zawiera niewielkie różnice w porównaniu z wymienionym referatem.

²² M. Andreev, *Zur Frage des Übergangs von der Sklavenhalterei zum Feudalismus und zur Entstehung frühester feudaler Verhältnisse* (w druku).

²³ F. Milkova *Razvitie i harakter na osmanskoto pozemleno zakondatestvo ot 1839 do 1878 g.*, Istoricheski pregled, 21 (1965), kn. 5, s. 31—55; tejże, *Kan vaprosa za razvitiето na nasledstvenite prava varhu mirijskite zemi prez perioda 1839—1877*, Istoricheski pregled, 17 (1961), kn. 3, s. 75—82; tejże, *Ikonomiceskata saštност i pravna fora na otnošenijata na pozemlena sobstvenost meždū turskata feodalna daržava i čiflikčite*, Ikonomiceska misal, 10 (1965), kn. 8, s. 63—79.

mendżieva²⁴, I. Markova²⁵ i wspomnianej już F. Miłkovej²⁶. Osobne znaczenie ma rozprawa M. Andreeva o wpływie Wielkiej Rewolucji Październikowej na walkę Bułgarskiej Partii Komunistycznej w obronie praw robotników w czasie pierwszej wojny światowej²⁷.

5. Rzymskiemu prawu w minionym dziesięcioleciu poświęcono stosunkowo mniej uwagi. Powodem tego było to, że dla bułgarskiego prawa socjalistycznego rzymskie prawo nie posiada takiego znaczenia, jakie miało dla prawa burżuazyjnego. Nie można wszakże zapominać, iż także w naszych czasach studia nad tym prawem stanowią doskonale przygotowanie dla studiów prawniczych. Ponadto trzeba zauważyć, że skoncentrowanie wszystkich wysiłków bułgarskich historyków państwa i prawa na opracowaniu problemów prawa bułgarskiego także ograniczyło wyraźnie liczbę badań nad prawem rzymskim. Wymienić tu więc można tylko kilka artykułów M. Andreeva²⁸, przy czym pierwszy z nich został przedstawiony także w 1958 r. jako referat w Institut de droit romain w Paryżu.

6. Na zakończenie tego krótkiego przeglądu bułgarskiej literatury

²⁴ I. Dermendżiev, *Organizacija na trudovata povinnost v Balgarija 1920—1934*, Godišnik na Sofijskija Universitet, Iuridičeski fakultet, 52 (1961); tenże, *Raznitie na daržavnija aparat v Balgarija po vreme na upravljenieto na Balgarski Zemedelski Naroden Sajuz*, tamże ibidem, 55 (1964), s. 289—351.

²⁵ I. Markov, *Vlijanieto na meždunarodnata obstanovka pri priemanieto na Tarnovskata konstitucija*, Godišnik na Sofijskija Universitet, Iuridičeski fakultet, 49 (1957), s. 531—545.

²⁶ F. Miłkova, *Osnovni vaprosi na obščerskoto samovpravljenie v balgarskata buržuazna daržava ot sazhdavanieto na Tarnovska konstitucija do Balkanskata vojna*, Godišnik na Sofijskija Universitet, Iuridičeski fakultet, 50 (1959), s. 395—431.

²⁷ M. Andreev, *Vlijanieto na Velikata Oktomvrijska revolucija varhu borбата na BKP v zaštita pravata i interesite na trudjaštite se v perioda na parvata svetovna vojna*, Sbornik 40 godini ot Velikata Oktomvrijska socialističeska revolucija, Sofija 1957, s. 267—275.

²⁸ M. Andreev, *Pozemlenata sobstvenost v naj-drevnoto rimsko pravo*, Pravna misal, 3 (1959), kn. 4, s. 83—96, tekst zawiera drobne różnice w porównaniu z paryskim referatem; tenże, *Divorce et adultere dans le droit romain classique*, Revue historique de droit française et étranger, 1957, nr 1, s. 1—32; tenże, *Les notions „familia” dans les textes des XII Tables*, Acta Antiqua Philippopolitana. Studia historica et philologica, Sofija 1963, s. 173—176; tenże, *La lex Iulia de adulteriis iocendendis*, Studii clasice, 5 (1963), s. 165—180; tenże, *L'objet du procès civil dans le droit romain classique*, ibidem, 7 (1965), s. 67—75 oraz recenzja z pracy F. Schultza, *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Pravna misal, 9 (1965), kn. 4, s. 120—123.

²⁹ M. Andreev, *Ouvrages bulgares sur l'histoire de l'état et du droit parus durant la periode 1944—1960*, Revue historique de droit française et étranger, 1964, nr 4, s. 571—584; *Introduction bibliographique à l'histoire du droit et à l'éthnologie juridique*, publié sous la direction de J. Gilissen, D/15 Bulgarie. Notice rédigée par l'Institut bulgare „Eline Peline” avec la collaboration de M. Andreev, Édition de l'Institut de Sociologie. Université libre de Bruxelles 1965, s. 1—40.

historyczno-prawnej trzeba jeszcze wspomnieć dwie bibliografie dotyczące bułgarskiej historii państwa i prawa opublikowane za granicą²⁹ oraz referaty, z którymi bułgarscy historycy państwa i prawa wystąpili na I Międzynarodowym Kongresie Bałkanistycznym w 1966 r. w Sofii³⁰. Referaty te przedstawione uczestnikom Kongresu w formie streszczeń znajdują się obecnie w toku publikacji.

Październik 1966 r.

³⁰ M. Andreev, *Sur les charges de l'administration provinciale dans la Bulgarie et la Serbie médiévales aux XIII et XIV siècles; d'après les données des chartes et donation des souverains bulgares et serbes* ; F. Milkova, *K charakteristiks kesimskoj formy eksploatacji krest'jan v bolgarskich zemljach do Osvo-bozdenija* ; S. Penkov, *Les accords gréco-bulgares de 1964 et les principes fondamentaux du droit international*.

